

In memoriam Helju Kaal

6. III 1930 – 19. I 2023

Foto: Jüri Viikberg

19. jaanuaril 2023 jõudis lõpule Emakeele Seltsi kauaaegse raudvara Helju Kaalu elutee. Üle poole sajandi oma elust pühendas ta eesti keelele ja tööle Emakeele Seltsis, saades otseku seltsi sümboliks, ilma temata olnuks selle igapäevast elu raske ettegi kujutada. Keeleinimese ametialale jõudmist ei osanud ta ise oma noorpõlves plaanida, aga otsustavaks said ühiskondlikud olud tema kujunemisaastail.

Helju Kübar sündis 6. märtsil 1930 Räpina vallas Raadama külas, ta lõpetas 1949. aasta kevadel 1. lennus Räpina Keskkooli ja astus sama aasta sügisel Tartu ülikooli ajaloo osakonda. Maalapsena eelistas ta oma tulevase erialavalikuna etnograafiat, kuni saatus kõik tema plaanid uppi löi. 1950. aastal arreteeriti kodanliku nat-

sionalisti pähe tema isa, kellele määrati karistuseks tollal tavapärane 25 + 5. Esiotsa õnnestus Heljul ülikooli eest seda fakti varjata, aga mitte kauaks, 1952. aasta kevadel eksmatrikuleeriti III kursuse tudeng kui rahvavaenlase tütar. Järgnesid alandavad tööotsingud, sest „ankeet oli määritud” ja teda ei julgetud tööle võtta, kuni lõpuks õnnestus saada tööd esiti raamatukoguhoidja asendajana ja seejärel tehases Taksomeeter – ametlikult tõmblukkude tsehhi abitöölisena, tegelikult aga sekretäri abilisena. Ei olnud siiski halba ilma heata: seal tutvus ta oma tulevase abikaasa, insener Jüri Kaaluga.

Pärast Stalini surma, kui olud õige pisut leebusid, taotles Helju Kaal Moskvast luba ülikooliõpingute jätkamiseks. 1953. aasta sügisel kutsuti ta ülikooli rektori Fjodor Klementi audientsile, kes selgitas, et ajaloo erialal jätkata pole tal „arusaadavatel põhjustel” võimalik, aga kõne alla võiks tulla näiteks filoloogia samas teaduskonnas. Nii saigi Helju Kaalust eesti filoloogia kaugõppeüliõpilane. IV kursusel liitus ta statsionaaridega, valis kitsamaks erialaks soome-ugri keeled ja lõpetas ülikooli 1958. aastal n-ö vabadiplomiga. Tollasest (õpetaja) töökohale suunamisest Helju Kaal pääses, sest tema abikaasa juba töötas Tallinnas. Et Emakeele Selts vajas uut tööjõudu, soovitas teda seltsile diplomitöö juhendaja Paula Palmeos.

1. septembril 1958 vormistati Helju Kaal tööle seltsi vanembibliograafina, ent temast sai töötaja, keda jätkus täitma mitmesuguseid ülesandeid. Pärast hirmutavaid terroriaastaid oli Emakeele Seltsi vastutav sekretär Heino Ahven suutnud vähehaaval taastada murdekorrespondentide võrgu ja 1958. aastal jätkusid keeleainestiku kogumise võistlused. Edasised

võistlused (1959–1995, 2001) jäidki peamiselt Helju Kaalu õlule. Tema hooleks oli käia Eesti eri paigus kaastöölisi juhendamas, kirjutada murdekogumisele innustavaid artikleid ning pidada ettekandeid murdekeele ja selle kogumise tähtsusest. Iga-aastaste murdevõistluste läbiviimine tähendas ajamahukat hoogtööd, mis hõlmas võistluste ettevalmistamist, üleskutsete kirjutamist, küsitlusteemade ja sedelite levitamist, ent ka hulgalisi kirjavahetusi ning võistlustööde arvelevõttu. Aga mitte ainult. Kui oli hädasti vaja uusi küsitluskavu, siis asus ta neid koostama. Väljaandes Kodumurre ilmusidki „Maastik” (1960), „Inimese keha ja selle osad” (1960), „Rahvapäraseid väljendeid inimese kohta” (1962) ja „Mõõdud” (1963), asjatundlikud ja põhjalikud abivahendid kogujatele. See kõik oli Helju Kaalule meelepärane tegevus. Ta tundis rõõmu kohtumistest tollaste teenekate murdekogujatega nii Tallinnas kui ka nende kodukohas, olgu mainitud Theodor Saar Kihnus, Aadu Toomessalu Pöides, Vladimir Paivel Lümandas, Floriida Sillavee Rõuges ja Alli Vetekaja Iisakus. Elavast murdekeelest ja ärksast murderahvast ammutas ta rõõmu ja energiat. Niisama oodatud oli talle keelepäevade korraldamine kümnetes koolides üle Eesti, isegi kui see kasvatas tema töömahtu oluliselt. Pole siis imestada, et igaüks, kel oli vähegi pistmist Emakeele Seltsiga, puutus kokku ka Helju Kaaluga. Seltsi kontor, tema omaegne töötuba, on olnud Eesti keeleelu üks keskseid kohti, olgugi seltsi liikmeskond hajali üle maa. Keeleinstituudi rahvaga tegutses ta sama katuse all ühiseid murdekogusid hooldades, ent väga tihedalt oli ta seotud ka ülikooliinimestega, olgu siis ettekandekoosolekutel, keelepäevadel või seoses mitmesuguste väljaannetega. Kõikidesse suhtus ta väga sõbralikult ja lugupidavalt, selles ei puudunud ka aupaklikkus. Eesnime pidi kutsus ta nooremaid

või n-ö omasugusemaid kolleege (Helmi, Salme, Hella), aga lähima töökaaslase Heino Ahvena poole pöördus elu lõpuni täisnimega ja ei rääkinud ta kunagi ka näiteks Kasest ega Veskest, nad olid tema keelel üksnes professor Kask ja akadeemik Veski.

Et Helju Kaalule olid loomuomased korrektsus ja korraarmastus, siis langes tema õlule veel keeleliste bibliograafiate koostamine ja seltsi raamatukogu korrastamine. Esimesele ülevaatele („Keelelist bibliograafiat”, 1958) järgnesid mahukamad „Emakeele Seltsi aastaraamatu I–X (1955–1964) koondsisukord” (1967), „J. V. Veski tööde bibliograafiad” (1969), „A. Kase keeleliste tööde bibliograafia (1963–1971)” (1972) ja „Emakeele Seltsi aastaraamatu 1–50 bibliograafia” (2004). Need olid kõik aega ja täpsust nõudvad tööd, mille tähendus ja olulisus märgatakse hoopis hiljem (kui üldse). Sellesse ritta kuulub kindlasti ka tänuväärt keeleelu kroonika väljaandes Kodumurre. Lisaks on ta osalenud seltsi arhiivmaterjalide korrastamisel (enne nende loovutamist akadeemia keskarhiivile) ning seltsi raamatukogu elektroonilise kataloogi koostamisel. Korrastustööde käigus said tema nooremad kolleegid ühtlasi aimu laastavast stalinismist. 1950. aastal tuli nimelt seltsi raamatukogust kõrvaldada eesti rahvusteaduste kullafondi kuuluvaid teoseid, sest neis nähti avalduvat „fašistlikke, rassistikke ja nõukogudevastaseid tendentse”. Neid rusuvaid aegu meenutas Helju Kaal väga delikaatselt, ilma kedagi nimeliselt mainimata, veel vähem süüdistamata, sest „ajad lihtsalt olid sellised”.

Omajagu hoolt nõudis muidugi ka seltsi raamatukogu, mis on täienenud vahetuse, kinkimise või ostude teel. Helju Kaal hoidis silma peal lisandunud teostel ja alates 1971. aastast koostas ta aastaraamatus rubriiki seltsile saabunud kirjandusest. Kitsaste olude kiuste korraldas

ta väljaannete vahetust kodu- ja välismaa sösarseltside ning teadusasutustega. Kes on korragi käinud seltsist raamatuid laenamas, on võinud imetleda Helju Kaalu koostatud sedelkartoteeki, mis oli järjestatud nii autorinime, teose pealkirja kui ka sarjanimetuse järgi. Et ka kirjanduse paigutus riulitel järgis tema süsteemi, siis nägi laenutamine välja nii, et ta vaatas raamatu asukoha kartoteegist ning seejärel ulataski juba oma käega soovitud teose.

Mainitud tegevused tähendasid Helju Kaalule juba parajat töökoormust, aga vajaduse korral asus ta filoloogi ja murdetundjana meelsasti appi nii käsikirjade trükiks ettevalmistamisel kui ka toimetamisel. Ta on koos Mari Musta ja Eevi Rossiga trükki toimetanud korrespondentide kogumikud „Kuiis vanal Võromaal eleti” (2005) ja „Ennemustitsel Mulgimaal” (2008) ning Marta Mäesalu „Mineviku-

pärandit Häädemeestelt” (2012). Siin kulusid marjaks ära tema Räpina murraku valdamine ja teadmised Lõuna-Eesti murrete kohta laiemalt.

Kõiki oma mitmesuguseid ülesandeid täitis Helju Kaal suure hoole ja armastusega. Oma enesestmõistetava kohalolu, abivalmiduse ja sõbralikkuse tõttu peeti teda seltsi tõeliseks perenaiseks. Helju Kaalu pühendunud tööd eesti keele heaks on tunnustanud haridusministeerium, president Toomas Hendrik Ilveselt sai ta 2008. aastal Valgetähe V klassi teenetemärgi. Emakeele Seltsi auliige oli ta 2010. aastast.

Helju Kaal saadeti viimsele teekonnale Tartu krematooriumist 28. jaanuaril 2023 ja ta sängitatakse Liiva kalmistule Tallinnas.

JÜRI VIKBERG